

**XALQARO HUQUQDA DAVLAT CHEGARALARINI DELIMITATSIYA VA
DEMARKATSIYA QILISHNING HUQUQIY MUAMMOLARI**

Mamatkulov A.I.

Mustaqil izlanuvchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23349123>

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat chegaralarini delimitatsiya va demarkatsiya qilishning xalqaro-huquqiy asoslari, ushbu jarayonlarda yuzaga keladigan huquqiy muammolar hamda chegara nizolarini hal etishda xalqaro sud amaliyotining ahamiyati tahlil qilinadi.

Xalqaro sudning Burkina-Faso va Mali, Benin va Niger, shuningdek, Burkina-Faso va Niger o'rtasidagi chegara nizolari bo'yicha qarorlari asosida huquqiy titul, tarixiy-ma'muriy hujjatlar, kartografik materiallar va texnik dalillarning huquqiy ahamiyati o'rganiladi.

Tadqiqot natijasida delimitatsiya va demarkatsiya jarayonlarining o'zaro muvofiqligini ta'minlash, chegara to'g'risidagi xalqaro shartnomalarning aniqligini oshirish hamda qo'shma chegara komissiyalari faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: davlat chegarasi, delimitatsiya, demarkatsiya, xalqaro huquq, huquqiy titul, uti possidetis juris, xalqaro shartnoma, kartografik dalillar, Xalqaro sud, chegara nizolari.

KIRISH

Davlat chegaralari davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligining muhim huquqiy ifodasi bo'lib, davlatlar o'rtasidagi hududiy munosabatlarning barqarorligini ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Davlat hududining chegaralarini aniq belgilash nafaqat hududiy daxlsizlikni ta'minlash, balki davlatlar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini olish, chegaraoldi hududlarida hamkorlikni rivojlantirish va xalqaro tinchlikni mustahkamlash uchun ham muhimdir. Shu bois davlat chegaralarini belgilash va ularni huquqiy jihatdan mustahkamlash masalalari xalqaro huquqning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Davlat chegaralarini belgilash jarayonida delimitatsiya va demarkatsiya o'zaro bog'liq, biroq mazmunan farqlanuvchi huquqiy va amaliy bosqichlar sifatida namoyon bo'ladi.

Delimitatsiya davlatlar o'rtasidagi chegara chizig'ini xalqaro-huquqiy hujjatlarda belgilashni, demarkatsiya esa kelishilgan chegara chizig'ini joylarda aniqlash va tegishli chegara belgilari orqali ko'rsatishni anglatadi. Ushbu jarayonlarning o'zaro muvofiqligi davlat chegaralarining aniqligi va barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Biroq chegara chizig'ining huquqiy jihatdan belgilanganligi uning joylarda amalda aniq ko'rsatilishi bilan bog'liq barcha masalalar hal etilganini anglatmaydi.

Xususan, xalqaro shartnomalar va tarixiy hujjatlarni talqin qilishdagi tafovutlar, xaritalarning huquqiy ahamiyatini baholash, chegara chizig'ining tabiiy-geografik xususiyatlari hamda delimitatsiya natijalarini joylarda amalga oshirish bilan bog'liq kelishmovchiliklar davlatlar o'rtasida murakkab huquqiy nizolarni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda qaysi huquqiy hujjatlar va dalillarga ustuvor ahamiyat berilishi, avvaldan belgilangan chegara chizig'ining huquqiy kuchi qanday baholanishi hamda demarkatsiya jarayonida yuzaga kelgan kelishmovchiliklar qanday hal etilishi masalalari alohida ilmiy tahlilni talab qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi davlat chegaralarini delimitatsiya va demarkatsiya qilish bilan bog'liq xalqaro-huquqiy muammolarni Xalqaro sud amaliyoti asosida o'rganish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil usullaridan, shuningdek, xalqaro sud qarorlarini o'rganish usulidan foydalaniladi.

Tadqiqot doirasida Burkina-Faso va Mali (1986), Benin va Niger (2005), Burkina-Faso va Niger (2013) o'rtasidagi chegara nizolari ko'rib chiqiladi.

DAVLAT CHEGARALARINI DELIMITATSIYA VA DEMARKATSIYA QILISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI

Davlat chegaralarini delimitatsiya va demarkatsiya qilish hududiy munosabatlarni huquqiy jihatdan aniqlashtirish va amalda mustahkamlashga xizmat qiluvchi o'zaro bog'liq jarayonlardir.

Ularning mazmunini farqlash chegara to'g'risidagi xalqaro shartnomalarning huquqiy kuchini, qo'shma komissiyalar faoliyatini hamda chegara chizig'i yuzasidan yuzaga keladigan nizolarni to'g'ri baholash uchun muhimdir.

Delimitatsiya davlatlar o'rtasidagi chegara chizig'ining yo'nalishi va tavsifini xalqaro shartnoma yoki boshqa tegishli huquqiy hujjatlarda belgilashni anglatadi. Bunda chegara geografik koordinatalar, tabiiy obyektlar, ma'muriy-hududiy chegaralar, xaritalar va boshqa tavsiflar orqali ifodalanishi mumkin. Delimitatsiyaning asosiy vazifasi davlatlar o'rtasidagi hududiy chegaraning huquqiy mazmunini aniqlashtirishdan iborat.

Demarkatsiya esa delimitatsiya natijasida kelishilgan chegara chizig'ini joylarda aniqlash va belgilash jarayonidir. U, odatda, davlatlarning vakolatli vakillari ishtirokidagi qo'shma komissiyalar faoliyati, geodezik o'lchovlar, koordinatalarni aniqlashtirish, chegara belgilari o'rnatish va tegishli texnik hujjatlarni rasmiylashtirishni qamrab oladi. Demarkatsiya natijalari chegara chizig'ining joylardagi holatini aniq ko'rsatishga imkon beradi.

Biroq demarkatsiyani faqat texnik jarayon sifatida baholash to'g'ri emas. Amaliyotda tabiiy obyektlarning o'zgarishi, tarixiy xaritalardagi tafovutlar, shartnoma matnining noaniqligi yoki tomonlar tomonidan hujjatlarning turlicha talqin qilinishi demarkatsiya jarayonida huquqiy masalalarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlarda komissiyaning vakolati, kelishuvning huquqiy maqomi va demarkatsiya hujjatlarining avvalgi delimitatsiya natijalariga muvofiqligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Davlat chegaralarini belgilashda yana bir muhim masala huquqiy titul va hudud ustidan amalda amalga oshirilgan boshqaruvni farqlashdan iborat. Huquqiy titul hududga bo'lgan huquqni tasdiqlovchi yuridik asosni anglatadi. Amaliy boshqaruvga oid dalillar esa davlat yoki ma'muriy hokimiyatning muayyan hududda amalda faoliyat yuritganini ko'rsatishi mumkin. Ushbu dalillarning huquqiy ahamiyati bir xil emas: amaliy boshqaruvga oid dalillar mavjud huquqiy titulni aniqlashtirishda yordam berishi mumkin, biroq har doim ham uning o'rnini bosa olmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, delimitatsiya va demarkatsiya jarayonlarining huquqiy samaradorligi chegara chizig'ining aniq belgilanishi bilangina cheklanmaydi. Shartnoma qoidalarining ravshanligi, qo'llaniladigan hujjatlarning ishonchliligi va tomonlar kelishuvlarining huquqiy maqomi ham chegaraning barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

DAVLAT CHEGARALARINI BELGILASHDA XALQARO SHARTNOMALAR, TARIXIY HUJJATLAR VA XARITALARNING HUQUQIY AHAMIYATI

Davlat chegaralarining joylashuvini aniqlashda, avvalo, tegishli xalqaro-huquqiy hujjatlarning mazmuni va yuridik kuchi e'tiborga olinadi. Chegara to'g'risidagi xalqaro shartnoma tomonlarning hududiy munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy huquqiy vositalardan biri bo'lib, unda chegara chizig'i koordinatalar, geografik obyektlar, xaritalar yoki boshqa tavsiflar orqali ifodalanishi mumkin. Bunday hujjatlarni talqin qilishda shartnoma matni, uning ilovalari va tegishli holatlar o'zaro bog'liq holda o'rganilishi lozim.

1969-yilgi Xalqaro shartnomalar huquqi to'g'risidagi Vena konvensiyasining 31–32-moddalarida shartnomalarni talqin qilishning umumiy qoidalari belgilangan. Ushbu qoidalar chegara to'g'risidagi shartnomalarga ham tegishli bo'lib, ularning matnini vijdonan, odatiy ma'nosi, konteksti hamda shartnomaning obyekti va maqsadini hisobga olgan holda talqin qilish uchun huquqiy asos yaratadi. Zarur holatlarda qo'shimcha talqin vositalariga, jumladan, shartnomaning tuzilish sharoitlari va tayyorlanish materiallariga murojaat qilish mumkin.

Xalqaro sud amaliyoti chegara nizolarini hal etishda huquqiy titul va boshqa dalillarni farqlash zarurligini ko'rsatadi. 1986-yilda Burkina-Faso va Mali o'rtasidagi chegara nizosi bo'yicha chiqarilgan qarorda Xalqaro sud *uti possidetis juris* tamoyilini qo'llagan. Ushbu tamoyil, ayniqsa, yangi mustaqil davlatlar tashkil topgan sharoitda, mustaqillik vaqtida mavjud bo'lgan huquqiy-ma'muriy chegaralarning xalqaro davlat chegaralariga aylanishini ta'minlashga qaratilgan. Sud ushbu tamoyil hududiy barqarorlikni ta'minlash va huquqiy titulni amalda mavjud egalik holatidan ustun qo'yish bilan bog'liqligini ta'kidlagan [1].

Mazkur ishda xaritalarning daliliy ahamiyati ham batafsil ko'rib chiqilgan. Sudning yondashuviga ko'ra, xaritalar, odatda, o'z-o'zidan hududiy huquqni vujudga keltiruvchi mustaqil titul hisoblanmaydi; ular boshqa dalillar bilan birgalikda chegara chizig'ining joylashuvini aniqlash uchun foydalaniladigan yordamchi manbalardir. Biroq xarita xalqaro shartnomaning tarkibiy qismi sifatida qabul qilingan yoki davlatlarning huquqiy irodasini ifodalovchi hujjat bilan bevosita bog'liq bo'lgan hollarda uning huquqiy ahamiyati boshqacha baholanishi mumkin.

Xaritaning daliliy qiymatini aniqlashda uning kelib chiqishi, tuzilgan sanasi, texnik ishonchliligi, xolisligi va nizo predmetiga aloqadorligi hisobga olinishi kerak. Bir tomon tomonidan bir tomonlama tayyorlangan yoki keyinchalik tuzilgan xarita, o'z-o'zidan, ilgari kelishilgan chegara chizig'ini o'zgartirish uchun yetarli asos bo'la olmaydi. Shu sababli kartografik materiallarni baholashda ularni shartnoma matni, tarixiy hujjatlar va boshqa ishonchli dalillardan ajratib ko'rib chiqish to'g'ri emas.

Tarixiy-ma'muriy hujjatlar ham chegara nizolarini hal etishda muhim ahamiyatga ega.

Ularga avvalgi bitimlar, ma'muriy-hududiy chegaralarni belgilagan qarorlar, rasmiy yozishmalar, vakolatli organlar tomonidan tuzilgan bayonnomalar va boshqa hujjatlar kirishi mumkin. Biroq tarixiy hujjatning mavjudligi uning har qanday holatda hal qiluvchi dalil ekanini anglatmaydi. Hujjatni qabul qilgan organning vakolati, uning mazmuni, qaysi davrga tegishliligi va keyingi huquqiy hujjatlar bilan munosabati tekshirilishi zarur.

Bu yondashuv Xalqaro sudning 2005-yilda Benin va Niger o'rtasidagi chegara nizosi bo'yicha chiqargan qarorida ham kuzatiladi. Mazkur ishda Sud Niger daryosi bo'ylab o'tuvchi chegara chizig'i va daryodagi orollarning qaysi davlatga tegishligini aniqlash uchun tarixiy-ma'muriy hujjatlar, tomonlar taqdim etgan dalillar va texnik materiallarni o'rgangan. Tegishli huquqiy asoslarni aniqlash bilan bir qatorda, Sud mustamlakachilik davrida davlat hokimiyati amalda qanday amalga oshirilganiga oid dalillarni ham baholagan [2].

Chegara chizig'ining daryo bo'ylab aniq joylashuvini belgilashda Sud 1970-yilda Netherlands Engineering Consultants (NEDECO) tomonidan tayyorlangan texnik hisobotdan foydalangan. Ushbu hisobot Niger daryosining asosiy navigatsiya kanalidagi eng chuqur nuqtalarni aniqlashga yordam bergan. Sud chegara chizig'ini mustaqillik davridagi asosiy navigatsiya kanalining eng chuqur nuqtalarini tutashtiruvchi chiziq bilan bog'lagan, ayrim uchastkalarda esa alohida geografik sharoitlarni hisobga olgan.

Mazkur ish texnik materiallar huquqiy titulni mustaqil ravishda vujudga keltirmasligini, biroq huquqiy mezon asosida aniqlanishi lozim bo'lgan chegara chizig'ining geografik o'rini belgilashda muhim vazifa bajarishi mumkinligini ko'rsatadi. Demak, tarixiy hujjatlar, kartografik materiallar va texnik hisobotlarning huquqiy qiymati ularning o'zaro munosabati hamda nizo predmetini aniqlashdagi vazifasi asosida baholanishi kerak.

DAVLAT CHEGARALARIGA OID NIZOLARNI HAL ETISHDA XALQARO SUD AMALIYOTI

Davlat chegaralariga oid nizolarni hal etishda Xalqaro sud amaliyoti huquqiy titulni aniqlash, tarixiy dalillarni baholash va texnik ma'lumotlardan foydalanishning o'zaro munosabatini tushunish uchun muhim manba hisoblanadi. Ko'rib chiqilgan uchta ish turli vaziyatlarda huquqiy mezonlarning qanday qo'llanilishini ko'rsatadi.

Burkina-Faso va Mali o'rtasidagi 1986-yilgi chegara nizosida Sudning asosiy vazifalaridan biri mustamlakachilik davrida mavjud bo'lgan ma'muriy chegaraning huquqiy mazmunini aniqlashdan iborat edi. Tomonlar hududiy da'volarini asoslash uchun ma'muriy hujjatlar, xaritalar va amalda amalga oshirilgan boshqaruvga oid dalillarni taqdim etganlar. Sud *uti possidetis juris* tamoyilini qo'llash orqali mustaqillik davrida mavjud bo'lgan huquqiy-ma'muriy chegarani aniqlashga ustuvor ahamiyat bergan.

Mazkur qarorning muhim jihati shundaki, Sud huquqiy titulni amaldagi egalik yoki boshqaruv holatidan farqlagan. Agar huquqiy asoslar chegaraning joylashuvini aniqlash uchun yetarli bo'lmasa, boshqa dalillar tegishli huquqiy asoslarni aniqlashtirish uchun baholanishi mumkin. Biroq bunday dalillarning mavjudligi o'z-o'zidan huquqiy titulni chetga surmaydi. Sud xaritalarni ham aynan shu yondashuv asosida baholab, ularning texnik ishonchliligi va nizoga nisbatan xolisligini hisobga olgan [1].

Benin va Niger o'rtasidagi 2005-yilgi chegara nizosi esa huquqiy asoslarni aniqlash va chegara chizig'ining geografik joylashuvini belgilash o'rtasidagi munosabatni namoyon etadi. Sud Niger daryosi bo'ylab chegara chizig'ini aniqlashda mustamlakachilik davridagi ma'muriy amaliyot, tarixiy hujjatlar va texnik ma'lumotlarni birgalikda o'rgangan. Daryodagi orollarning tegishligini aniqlashda ham chegara chizig'ining joylashuvi muhim mezon bo'lgan.

Ushbu ishda Sud 1970-yilgi NEDECO hisobotidan foydalanib, daryoning asosiy navigatsiya kanalidagi eng chuqur nuqtalar chizig'ini aniqlagan. Shu bilan birga, daryoning ayrim qismlarida mavjud bo'lgan geografik xususiyatlar alohida baholangan. Natijada chegara chizig'i mustaqillik davridagi holat bilan bog'langan va uning koordinatalari aniqlashtirilgan [2]. Mazkur yondashuv daryo bo'ylab o'tuvchi chegaralarni belgilashda umumiy geografik mezonning o'zi yetarli bo'lmasligi, balki tarixiy huquqiy holat va texnik ma'lumotlar ham hisobga olinishi kerakligini ko'rsatadi.

Burkina-Faso va Niger o'rtasidagi 2013-yilgi chegara nizosi esa delimitatsiya natijalari va demarkatsiya jarayonida erishilgan kelishuvlarning huquqiy maqomini farqlash nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir. Tomonlar qo'shma texnik komissiya faoliyati doirasida chegara chizig'ining ayrim uchastkalari bo'yicha kelishuvga erishgan, boshqa uchastka bo'yicha esa nizo saqlanib qolgan edi.

Burkina-Faso Xalqaro suddan kelishilgan ikki uchastkaning yo'nalishini qarorning yakuniy qismida qayd etishni so'ragan. Sud bunday so'rovni ko'rib chiqib, ushbu uchastkalar yuzasidan tomonlar o'rtasida nizo mavjud emasligi sababli ularni qarorning yakuniy qismida belgilash haqidagi talabni o'zining sudlov vazifasiga mos deb topmagan. Shu bilan birga, Sud qolgan bahsli uchastkaning yo'nalishini tegishli huquqiy hujjatlar asosida aniqlagan [3].

Mazkur qaror ikki muhim jihatni ochib beradi. Birinchidan, chegara chizig'ining ayrim qismlari bo'yicha kelishuvga erishilgani butun chegara masalasi to'liq hal qilinganini anglatmaydi.

Ikkinchidan, qo'shma texnik komissiya doirasida kelishilgan natijalarning huquqiy maqomi ularning mazmuni, tomonlar irodasi va tegishli hujjatlar asosida baholanishi lozim.

Kelishilgan uchastkalar bilan bahsli uchastkalarni farqlash chegara nizosining predmetini aniq belgilashga yordam beradi.

Ushbu sud ishlari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqilganda, chegara nizolarini hal etishda uchta masalani bir-biridan farqlash zarurligi namoyon bo'ladi: birinchisi — davlatning hududga bo'lgan huquqini tasdiqlovchi huquqiy asosni aniqlash; ikkinchisi — ushbu asosga muvofiq chegara chizig'ining aniq geografik joylashuvini belgilash; uchinchisi — tomonlar demarkatsiya jarayonida erishgan kelishuvlarning huquqiy kuchi va ko'lamini aniqlash. Ushbu masalalarni bir-biriga aralashtirish dalillarning huquqiy ahamiyatini noto'g'ri baholashga olib kelishi mumkin.

XULOSA

Xalqaro sudning Burkina-Faso va Mali, Benin va Niger, shuningdek, Burkina-Faso va Niger o'rtasidagi chegara nizolari bo'yicha qarorlari davlat chegaralarini delimitatsiya va demarkatsiya qilishda huquqiy titul, tarixiy hujjatlar, kartografik materiallar hamda texnik dalillarni o'zaro farqlagan holda baholash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur amaliyotga ko'ra, chegara chizig'ining huquqiy asosini aniqlash bilan uning geografik joylashuvini belgilash o'zaro bog'liq, biroq alohida huquqiy vazifalardir. Xuddi shuningdek, demarkatsiya jarayonida erishilgan kelishuvlarning huquqiy ahamiyati tomonlarning irodasi va tegishli hujjatlarning mazmuni asosida baholanishi lozim.

Davlat chegaralarining barqarorligini ta'minlash uchun chegara to'g'risidagi xalqaro shartnomalarda chegara chizig'ining tavsifi va texnik ilovalar o'rtasidagi munosabatni aniq belgilash, qo'shma chegara komissiyalarining vakolatlarini huquqiy jihatdan mustahkamlash

hamda tarixiy va texnik dalillarning ishonchliligini ta'minlash muhimdir. Bunday yondashuv delimitatsiya va demarkatsiya jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kelishmovchiliklarni kamaytirish, davlatlar o'rtasidagi hududiy munosabatlarning barqarorligini mustahkamlash va chegara nizolarini tinch yo'l bilan hal etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Court of Justice. *Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali)*, Judgment of 22 December 1986. Rasmiy manba: <https://www.icj-cij.org/case/69>
2. International Court of Justice. *Frontier Dispute (Benin/Niger)*, Judgment of 12 July 2005. Rasmiy manba: <https://www.icj-cij.org/case/125>
3. International Court of Justice. *Frontier Dispute (Burkina Faso/Niger)*, Judgment of 16 April 2013. Rasmiy manba: <https://www.icj-cij.org/case/149>
4. United Nations. *Vienna Convention on the Law of Treaties*, 23 May 1969. Xususan, 31–32-moddalar.
5. African Union Border Programme. *Delimitation and Demarcation of African Boundaries: General Issues and Case Studies*. Rasmiy material: <https://www.peaceau.org/uploads/au2013-en-delim-a-demar-of-bound-gen-iss-a-studies-elec.pdf>